

ЛИТЕРАТУРА

1. Клименко Н.В. Социально-культурное формирование личности студентов в процессе языкового образования / Клименко Н.В. – М., 2007.
2. Новикова Г.П. Социально-культурное формирование личности студента в процессе языкового образования / Новикова Г.П. // Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции. – Казань, 2011.
3. Образование: сокрытое сокровище. Доклад Международной комиссии по образованию для XXI века, представленный ЮНЕСКО. – Париж, 1997. – С. 52.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация: Перевод с англ / Равен Дж. – М., 2002. – 396 с.
5. Энциклопедический словарь. – М., 1995.

УДК 159.946.3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «МОВЛЕННЄВА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ»

Марина Орап
(Тернопіль, Україна)

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню психологічного змісту поняття «мовленнєва організація особистості». Визначено й проаналізовано системні параметри мовленнєвої організації, її структурно-функціональні характеристики.

Ключові слова: мовлення, мовленнєва система, мовленнєва організація.

Статья посвящена теоретическому обоснованию психологического содержания понятия «речевая организация личности». Выделены и проанализированы системные параметры речевой организации, ее структурно-функциональные характеристики.

Ключевые слова: речь, речевая система, речевая организация.

The article is devoted to theoretical analysis of psychological content of the concept “personality’s speech organization”. System parameters of speech organization and its structural-functional descriptions have been marked and analyzed.

Key words: speech, speech system, speech organization.

Постановка проблеми. У психологічних та психолінгвістичних дослідженнях накопичено достатньо фактичних даних про існування феноменів, котрі забезпечують мовленнєве освоєння світу особистістю. Але відсутні наукові доробки, в яких би досліджувались питання взаємозв'язку цих

феноменів у психіці. Причину відсутності таких досліджень вбачаємо в складності та багатогранності питання, а також відсутності методологічної бази для таких досліджень. Розгляд проблеми мовленнєвих феноменів психіки із позицій системного підходу дозволяє створити передумови для розв'язання означеної проблеми. У такому контексті нагальним завданням є теоретичне обґрунтування та операціоналізація поняття «мовленнєва організація особистості» та визначення специфічних особливостей мовленнєвих феноменів психіки при розгляді їх як системи.

Актуальність дослідження. Термін «мовленнєва система» в психологічних дослідженнях зустрічається доволі рідко. Поняття «мовленнєві структури мозку» та «мовленнєва функціональна система» зустрічається в контексті досліджень порушення мовлення, коли говорять про «обмеження всієї мовленнєвої системи: фонетики, лексики, граматики» (Л.І. Белякова, Є.А. Дьякова С. Заплатна). У психологічній літературі зустрічаємо вживання терміну «система мовлення» в контексті фізіологічних механізмів, що дозволяють функціонувати мовленню (А. Маклаков). Л.В.Щерба вживає терміни «індивідуальна мовленнєва система» та «психофізична мовленнєва організація» як взаємозамінні. Як бачимо, акцент робиться на психофізіологічних передумовах засвоєння суб'єктом мовної системи. Досить вільне синонімічне використання Л.В. Щербою та його послідовниками термінів “мовленнєва діяльність”, “мовленнєва організація”, та “мовленнєва система” вимагають чіткої операціоналізації поняття «мовленнєва система особистості».

Аналіз останніх досліджень. У лінгвістичній парадигмі зустрічаємо дослідження, в яких робиться акцент на розумінні мовлення як системи (В.І. Галунов, В.І. Гарбарук, І.В. Королева). Використовуючи системний підхід, автори виділяють системоутворюючі фактори мовлення: продуктивність, сегментна структура, стійкість до перешкод і технологічна база. При цьому наголошується, що термін «мовленнєва система» найчастіше використовується «як синонім виразів «мовлення», «мовленнєва діяльність», «мовленнєві механізми» [5, с.3]. Як зазначає В.І Галунов, «використання терміну «мовленнєва система» є доволі частотним в описах досліджень. Проте найчастіше це словосполучення є синонімом таких висловів як «мовлення», «мовленнєва діяльність», «мовленнєві механізми» тощо. При цьому, практично, не враховується, що системний підхід, як науковий метод, передбачає дослідження об'єктів і явищ як цілісних, що не є простою сумою своїх складових, а мають певні властивості, які не можуть бути виведені із властивостей цих складових. Відтак, психологічних досліджень, які б розглядали мовлення як систему, не зустрічаємо. Дослідження, здійснювані в сфері «мовленнєвої компетенції», «мовленнєвої здатності», «мовленнєвої особистості» не дають розуміння того, як саме відбувається взаємодія означених структурних елементів, що не сприяє вирішенню задачі мовленнєвого освоєння світу особистістю. Основною теоретичною проблемою є те, що в психології термін «мовленнєва система» не має чітко визначеного психологічного змісту.

Метою статті є дефініція понять «мовленнєва система» та «мовленнєва організація» особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мовленнєвої організації здійснюємо на методологічній основі системного підходу й розпочинаємо із окреслення параметрів мовленнєвої системи. Ґрунтуючись на аналізі загальнонаукових засад системного підходу, Н.В. Беломестнова визначає і конкретизує принципи системного підходу при дослідженні психічних явищ: 1) принцип цілісності, згідно з яким властивості системи не виходять із суми властивостей її складових; 2) принцип функціональної детермінованості системи та її підсистем: функція системи є системоутворюючим її фактором; 3) принцип генетико-ієрархічної структурно-рівневої організації системи. Цей принцип передбачає, що будь-яка відносно складна система має декілька рівнів організації, в кожного з яких – своя будова і механізми; 4) принцип вертикальної регуляції генетико-ієрархічних рівнів у системі передбачає, що: а) вихідні, більш загальні закони нижчих рівнів зберігаються на верхніх рівнях з певними обмеженнями; б) верхні рівні в структурній організації впливають на функціонування нижчих рівнів [3].

Зазначені принципи мають загальний характер і застосовуються для аналізу різних системних об'єктів і для оцінки відповідності пропонованих моделей системному підходу. Із загальнопсихологічних принципів системного підходу впливають обов'язкові складові, котрі мають бути визначені в об'єкті, який розглядається як система: 1) дефініція системи; 2) компоненти системи; 3) функції системи; 4) структура системи; 5) системоутворюючі та системоформуючі фактори. Застосувавши принципи системного підходу до побудови моделі мовленнєвої організації особистості, конкретизуємо їх таким чином:

1. Дефініція системи. Ми ґрунтуємось на теоретичних міркуваннях Л.В. Щерби й О.О. Залевської про те, що існування мовленнєвих механізмів у свідомості розуміється як динамічна функціональна система, яка характеризується певною будовою, процесами й результатом. Зазначаючи, що «мовленнєва організація людини ніяк не може просто дорівнювати сумі мовленнєвого досвіду даного індивіда, а має бути певною своєрідною переробкою цього досвіду [10, с.25]», Л.В. Щерба визначає наявність певної психологічної структури, що здійснює переробку усього мовленнєвого досвіду й виводить із нього індивідуальну мовленнєву систему, яка й забезпечує певному індивіду мовленнєве освоєння світу.

Відштовхуючись від загальнофілософських дефініцій, визначаємо мовленнєву систему особистості як сукупність елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, її структуру – як сукупність стійких зв'язків між множиною компонентів об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі. Мовленнєва організація розглядається як характеристика взаємодії та упорядкованості параметрів і характеристик системи, що, у свою чергу, виявляється в індивідуальних особливостях функціонування мовленнєвої системи (якісний аналіз), рівні розвитку упорядкованості та взаємодії елементів структури (кількісний аналіз).

Відтак, мовленнєва організація розглядається як структурно-функціональні показники мовленнєвої системи.

2. Функції системи – це ті відношення системи з середовищем (або підсистем з метасистемою), що пояснюють ціль появи системи (або підсистеми). Відповідно до принципу функціональної детермінованості системи та її підсистем, функція системи є її системоутворюючим фактором. Відповідно до принципу цілісності психічної системи, система має один або декілька фундаментальних атрибутів (функцій), що відрізняють її від інших систем. Якщо таких функцій дві або більше, то для виконання кожної з них у процесі еволюції формується своя спеціалізована підсистема.

У найбільш загальному вигляді, психологи виділяють у мовленні дві основні функції, що найтіснішим чином пов'язані між собою: «1 – здійснення процесу спілкування між людьми (комунікативна функція), 2 – як засіб вираження думок, їх утворення і розвитку (інтелектуальна функція) [2]». Продовжуючи ідеї Л.С. Виготського про мовлення як єдність спілкування й узагальнення, О.О. Леонт'єв відповідно виділяє дві основні її функції. У сфері спілкування функцією мови є комунікативна функція, котра розглядається в одному із трьох її можливих варіантів як: а) індивідуально-регулятивна функція, тобто функція вибіркового впливу на поведінку однієї або декількох людей; б) колективно-регулятивна функція – в умовах так званої масової комунікації, розрахованої на більшу і недиференційовану аудиторію; в) саморегулятивна функція – при плануванні власної поведінки [9, с.24]. Розгляд мовлення як засобу узагальнення дозволяє виділити два аспекти: соціальний та індивідуальний, «що пов'язано з самою природою процесу узагальнення, який пов'язує мову як соціальне явище з мовною свідомістю носія цієї мови [9, с.24]». Відтак, у індивідуальному аспекті, зазначає О.О. Леонт'єв, на першому місці стоїть функція мови як знаряддя мислення. Таким чином, розрізняючи в мовленнєвій системі два основних атрибути – упорядкування свідомості, закріплення значень свідомості, вербалізація свідомості та мовленнєве освоєння світу через різні види діяльності – виділяємо дві основні функції: 1) здійснення комунікації; 2) здійснення мовленнєво-мисленнєвої діяльності («Думка не виражається в слові, але здійснюється в слові») [4, с. 963].

3. Структура системи. Під нею розуміємо підсистеми, кожна з яких забезпечує певну фундаментальну функцію й об'єднує для цього ряд структурних елементів мовленнєвої системи. Якщо брати до уваги вищезазначені функції мовлення, то їх умовно можна назвати функціями: 1) зовнішня; 2) внутрішня, то відповідно, можна виділити і дві підструктури в структурі мовленнєвої системи – внутрішню й зовнішню.

Таке виділення підструктур цілком узгоджується і з принципом генетико-ієрархічної структурно-рівневої організації системи, згідно з яким рівні організації та генеза системи втілені в її структурі. При цьому кожний рівень організації відповідає специфічному етапу її розвитку. Кожний етап структурно оформлений і має свою організацію. Оскільки внутрішня підструктура онтогенетично з'являється раніше, зовнішня підструктура, як пізніше в онтогенетичному плані надбання свідомості, є й більш складним, відтак,

виділені нами підструктури ієрархічно розташовані. Відповідно до принципу вертикальної регуляції генетико-ієрархічних рівнів, вихідні, більш загальні закони функціонування внутрішньої підструктури, зберігаються в зовнішній підструктурі (але з певними обмеженнями), зовнішня підструктура впливає на функціонування внутрішньої.

4. Одиниці системи. Запропонований Л.С. Виготським аналіз системи за одиницями дозволяє виявити найменшу «клітинку» системи, в якій відображаються усі основні характеристики та властивості системи, «які містять у собі в самому простому, первинному вигляді ті властивості цілого, заради яких і здійснюється аналіз [4, с. 954]». Це, в свою чергу, створює умови для адекватного емпіричного вивчення функціонування й генези системи. Два рівні (структури) існування та функціонування мовленнєвої системи обумовлюють існування двох одиниць аналізу цих рівнів. Якщо системоутворюючим факторами мовленнєвої системи є комунікація й пізнання (причому як спрямовані назовні, так і центровані на самому суб'єкті), що обумовлює існування даної системи у вигляді двох підструктур, то, відповідно, кожна з цих підструктур має свою одиницю аналізу. Можливість об'єднання цих двох функцій у аналізі Л.С. Виготський вбачає у виділенні одиниці аналізу, спільної й для комунікативної, й для інтелектуальної функцій, чим визначається значення слова, що репрезентує в такій же мірі одиницю цих функцій мовлення, як і одиницю мислення [4, с.675]. Саме в значенні слова Л.С. Виготський вбачає об'єднуючий спільний елемент, що дозволить описати й дослідити дві функції мовлення в їх функціональній і структурній єдності.

Якщо розглядати одиницю мовлення як одиницю мови, що наділена комбінацією значень і здатна виконувати комунікативні функції, то такою одиницею слід визначити висловлювання. У такому сенсі й окреме слово, наділене комунікативною функцією визначається як висловлювання. Як зазначає І.О. Зимня, «у висловлюванні, тексті, об'єктивується вся сукупність психологічних умов діяльності та індивідуально-психологічні особливості її суб'єкта [8, с. 61]». Як зазначав М.М. Бахтін, «...пропозиціями не обмінюються, як не обмінюються словами й словосполученнями – обмінюються висловлюваннями, які будуються за допомогою одиниць мови». Аналогічно вважав і О.О. Леонтьєв, говорячи про те, що найбільш високим у ієрархічному відношенні є рівень смислового зв'язного мовлення, коли функціонально-оперативною одиницею є речення або висловлювання в цілому. Це дає підстави визначити одиницею аналізу зовнішньої структури мовленнєвої організації висловлювання, зазначивши, що саме у висловлюванні, як найменшій клітинці системи, виявляються усі її істотні характеристики.

5. Структурними елементами системи є її складові елементи, що розглядаються як психічні утворення, які мають певний ступінь самостійності. У виділенні структурних елементів мовленнєвої організації орієнтуємося на думки Г.І. Богіна про те, що «індивід, який оволодіває досягненнями людського роду в галузі мовленнєвої здатності, обов'язково має справу з параметрами і мови як системи, і мови як процесу (діяльності), і мови як здатності [1, с. 16]».

Психофізіологічною передумовою мовленнєвої організації суб'єкта є

мовленнєва здатність. Мовленнєві здібності обумовлюють індивідуальну своєрідність вияву мовленнєвої здатності та формування мовленнєвої компетенції й діяльності. Засвоєння мовних знань і знань про мову створює певну індивідуальну сукупність мовних і мовленнєвих знань суб'єкта, що об'єднуються в мовленнєвій компетенції. Засвоєними мовними засобами та способом мовлення суб'єкт формує та формулює думку, здійснюючи, таким чином, мовленнєву діяльність із породження й сприймання висловлювання. Відтак, ми визначаємо структурними елементами мовленнєвої організації: 1) мовленнєву здатність, 2) мовленнєві здібності, 3) мовленнєву компетенцію, 4) мовленнєву діяльність. У такому аспекті мовленнєва здатність визначає потенційну можливість здійснення мовленнєвої діяльності, а мовленнєві здібності виявляють індивідуальну своєрідність у засвоєнні мовленнєвих знань (мовленнєва компетенція) та закріпленні мовленнєвих навичок й умінь (мовленнєва діяльність). Як зазначає І.О. Зимня, «мовленнєва діяльність – як вияв загальної мовленнєвої здатності людини – формується і розвивається в неї на основі біологічних, генетичних передумов як готовності до утворення та оперування знаковою (мовною) системою [8, с. 161]».

Виділення саме цих підструктур внутрішньої структури мовленнєвої системи як необхідних і достатніх у загальній структурі мовленнєвої системи визначається: а) наявністю єдиного системоутворюючого фактору внутрішньої системи – усі елементи її спрямовані на формування й формулювання думки: мовленнєва здатність представляє фізіологічні передумови, мовленнєва компетенція забезпечує функціонування мовних та мовленнєвих знань, мовленнєві здібності обумовлюють індивідуальну своєрідність їх використання, мовленнєва діяльність – власне формує й формулює думку, послуговуючись мовленнєвою здатністю, здібностями та компетенцією, котрі, в свою чергу, обумовлюють своєрідність процесуальних і продуктивних характеристик мовленнєвої діяльності; б) відмінністю функцій: мовленнєва здатність – створює передумови, мовленнєві здібності – обумовлюють індивідуальні особливості, мовленнєва компетенція упорядковує мовні та мовленнєві знання, мовленнєва діяльність – формує та формулює думку; в) ієрархією підструктур: мовленнєва здатність є психофізіологічною передумовою функціонування мовленнєвої системи, а мовленнєві здібності – індивідуальними особливостями, що обумовлюють своєрідність функціонування мовленнєвої компетенції та мовленнєвої діяльності; г) сумісністю й взаємовпливом виділених структурних компонентів: індивідуальна своєрідність кожного із елементів зумовлена особливостями будови та функціонування інших трьох. Для прикладу: мовленнєва діяльність зумовлена особливостями й мовленнєвої здатності, й мовленнєвих здібностей, і мовленнєвої компетенції; д) наявністю єдиного механізму функціонування – мовленнєво-мисленнєвої діяльності.

Таким чином, існують підстави для висновку про те, що вищезазначена чотирьохкомпонентна внутрішня структура мовленнєвої системи адекватна меті забезпечення формування внутрішнього змісту мовленнєвої взаємодії особистості із світом.

Проте зовнішній вияв змісту цієї внутрішньої структури не є прямим. Як зазначає Л.В. Щерба, ці одиниці (як і загалом мовленнєва організація) не піддаються безпосередньому вивченню: про цю організацію можемо зробити умовиводи лише на основі мовленнєвої діяльності даного індивіда [10, с. 27]. Постає необхідність з'ясування системно-описових характеристик мовленнєвої організації особистості – тобто таких психологічних феноменів, котрі виявляють кількісні та якісні характеристики внутрішньої структури мовленнєвої організації. Аналіз виділених Ю.М. Карауловим, трьох рівнів мовної особистості демонструє, що найбільш комплексним психологічним феноменом на вербально-семантичному рівні мовної особистості є мовленнєва компетентність, на когнітивному – мовна картина світу, а на мотиваційному – мовленнєва культура, яка є найбільш загальним вираженням суб'єктивного ставлення мовця до мови й мовлення.

Аналіз досліджень компетентності дозволяє нам розглядати компетентність, з однієї сторони, – як інтегровану цілісність мовленнєвих знань, навичок, умінь, досвіду, а з другої, – як характеристику практичного втілення усіх структурних елементів мовленнєвої організації – здатності, здібностей, знань, досвіду, навичок й умінь у реальній мовленнєвій взаємодії. У такому аспекті мовленнєва компетентність розглядається як самостійний феномен у мовній свідомості суб'єкта, показники якого виступають характеристиками мовленнєвої організації.

Сприймання світу після оволодіння мовою здійснюється крізь призму зафіксованих у словах значень, що дало підстави для виділення наукового поняття «мовна картина світу». Передумови для співвіднесення реального світу та його відображення в свідомості людини – картини світу (тобто «об'єктивної реальності, незалежної від свідомості людини, та ідеальної картини світу як продукту людської свідомості») створюються, на думку В.Г. Колшанського, існуванням «вторинного, ідеального світу в мовному матеріалі», тобто мовної картини світу. В.Ф. Петренко цілком слушно зауважує, що „картина світу, притаманна суб'єкту, опосередковуючи його сприймання і усвідомлення світу, набуває ніби самостійного онтологічного статусу, впливаючи на всю поведінку в цілому. «Мовленнєва організація – єдність процесу переробки й упорядкування мовленнєвого досвіду й утримування внаслідок цього процесу продукту – індивідуальної мовної системи, яка трактується як система концептів [6, с. 49]». Функціонування одиниць мовленнєвої організації призводить до закріплення значень, що складаються в упорядковану систему – мовну картину світу, яка, у свою чергу, репрезентує своєрідність мовного відображення світу особистістю. Це дає нам підстави визначити мовну картину світу – системно-описовою характеристикою мовленнєвої організації, а значення – описовою одиницею мовної картини світу.

Як зазначає О.О. Леонтьєв, у процесі мовленнєвого розвитку, здійснюючи мовленнєву взаємодію з оточуючим світом, індивід постійно орієнтується на систему й норму мовлення і в самому процесі мовлення, контролюючи тим самим розуміння, інформативність, виразність, загалом комунікативність свого мовлення. Таким чином, співвідносячи власне мовлення із певним заданим зразком, особистість у процесі мовленнєвої генези виробляє власний набір

мовленнєвих зразків. Як зазначає Л.В. Засєкіна, «поняття мовленнєвої культури вирізняється особистісним контекстом і відображає утворення внутрішнього плану мовної свідомості як результат інтеріоризації мовної культури [7, с.63]». Далі Л.В. Засєкіна переконливо доводить, що мовленнєва культура впливає на мовленнєву діяльність і детермінує мовленнєвий вчинок та обумовлює прямі та непрямі мовленнєві акти особистості, що й дозволяє нам визначити мовленнєву культуру системно-описовою характеристикою мовленнєвої організації особистості.

Істотною відмінністю зовнішньої структури вважаємо включення до змісту її елементів і функціонування особистісних характеристик, які відображаються в зовнішній комунікації особистості. Відтак, зовнішня структура окреслюється як посередник між внутрішньою структурою мовленнєвої організації та її виявом у життєдіяльності особистості. Таким чином, існують передумови для висновку про те, що трикомпонентна зовнішня структура мовленнєвої організації в повному обсязі представляє всю своєрідність внутрішньої структури в процесі зовнішньої мовленнєвої взаємодії особистості із світом.

Графічно модель мовленнєвої системи представлено на рис. 2.2.

Параметри системи			Параметри мовленнєвої системи	
Внутрішні	Структурні	Структура	1. Зовнішня підструктура (вищий рівень) <ul style="list-style-type: none"> • Мовленнєва компетентність • Мовна картина світу • Мовленнєва культура 2. Внутрішня підструктура (нижчий рівень) <ul style="list-style-type: none"> • мовленнєва здатність • мовленнєва компетенція • мовленнєві здібності мовленнєва діяльність	
		Елементи		
		Ієрархія		
	Функціональні	Функції		1. Комунікативна (мовленнєва взаємодія з світом, спілкування, пізнання, перцептивна, експресивна, спонукальна, рефлексивна) 2. Інтелектуальна (номінація, індикація, узагальнення, концептуалізація світу, розвиток і закріплення значень свідомості, мовленнєвомисленнєва діяльність)
		Системоутворюючі фактори		1. Формування змісту свідомості 2. Мовленнєве освоєння світу.
		Одиниці аналізу		1. Слово (знак, значення, смисл) 2. Висловлювання
Зовнішні	Взаємодія із зовнішнім середовищем	Якісні показники	Мовленнєвий стиль	
		Кількісні показники	<ul style="list-style-type: none"> • правильність, • адекватність, • швидкість, • результативність . 	

Висновки. Мовленнева організація представляє собою структурно-функціональну характеристику мовленнєвої системи особистості, що є процесом переробки і впорядкування мовленнєвого досвіду на основі й за допомогою мовленнєвої здатності, мовленнєвих здібностей, мовленнєвої компетенції та мовленнєвої діяльності, продуктами якої є мовна картина світу (індивідуальна), мовленнева компетентність і мовленнева культура особистості. Нами в дослідженні прийнято розуміння мовленнєвої організації як типу функціонування мовленнєвої системи, структурна побудова й особливості функціонування якої в мовній свідомості зумовлюють одночасно індивідуальні особливості відображення мовної системи (складає мовленнєву компетентність), й своєрідність концептуалізації світу (знаходить відображення у мовній картині світу), й забезпечують вияв характеристик мовної особистості в процесі здійснення комунікації (реалізується в мовленнєвій культурі).

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в емпіричному дослідженні структурно-функціональних параметрів мовленнєвої організації особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богин Г.И. Уровни и компоненты речевой способности человека: [Учебное пособие] / Георгий Исаевич Богин. – Калинин: Изд-во КГУ, 1975. – 105с.
2. Большой психологический словарь / [Под ред. Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П.]. – М.: Прайм-Еврознак, 2003. – 672с.
3. Беломестнова Н.В. Системный подход в психологии / Н.В. Беломестнова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2005. – № 10. – С. 32-45.
4. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2006. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии).
5. Галунов В.И. Речь как система / В.И. Галунов // Акустика речи. Медицинская и биологическая акустика.: Сборник трудов XIII сессии Российского акустического общества. – Т. 3. – М.: ГЕОС, 2003. – 274 с
6. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: психолингвистическое исследование: [Монография] / Александра Александровна Залевская. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1990. – 204 с.
7. Засекіна Л.В. Мовленнева культура як критерій особистісної зрілості / Л.В. Засекіна // Психологічні перспективи. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2010. – Вип. 15. – С. 61 – 71.
8. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности / И.А. Зимняя. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432с. (Серия «Психологи Отечества»).
9. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
10. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 424с.